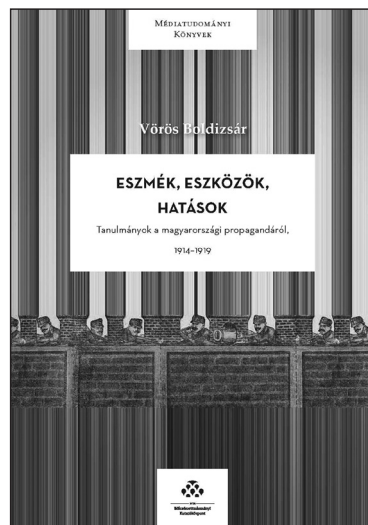

Rendszereken átívelő propaganda

Vörös Boldizsár: *Eszmék, eszközök, hatások. Tanulmányok a magyarországi propagandáról, 1914–1919.* Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2018. 348.

A 18–19. században világszerte bekövetkező társadalmi változások, átalakulások ellenére az átlagemberek csupán elszenvedői és nem alakítói voltak a politikai eseményeknek. A különböző országok politikai elitjei tudatosan tartották távol a tömegeket a politikától – például a meglehetősen korlátozott választójogi rendszerek fenn tartásával –, így a politikai (tömeg)propaganda periférikus területen maradt. A fordulatot az első világháború hozta el, mely a modern politikai propaganda fejlődésének nagyon fontos állomása volt. Az első világméretű háborúban – melyet állampolgárok tömegeinek frontra vezénylése, a rendkívül súlyos harctéri veszteségek és a háttország létrejötte jellemzett – mindkét katonai tömb fontos feladatnak tartotta a katonák és civilek meggyőzését. Vagyis a politikai tömegpropaganda hivatalos, állami szintre emelkedett.

Az első világháborús propaganda azonban még „csak” egy konkrét cél – nevezetesen a háborús mozgósítás – és nem egy politikai eszme, ideológia elterjesztésére irányult. Ugyanakkor az első nagy világháborús időszak alatt alakultak ki azok a működési mechanizmusok, amelyeket aztán később sikerrel tudtak alkalmazni. Az első világháborús propaganda szempontjából (is) messze ható következményei voltak. A háborúban részt vett államok felismerték a propaganda jelentőségét. Ezt követően a politikai vezetők már nem valamiféle periférikus jelentőségű kérdésként, hanem a modern tömegtársadalmak szempontjából kulcsfontosságú tényezőként számoltak a propagandával. Az 1910-es évek végére már rendelkezésre álltak mindazok a feltételek, amelyek lehetővé tették a modern politikai tömegpropaganda megvalósulását. A tömegek politikai aktivizálódása, és aktivizálhatósága; a propagandatevékenység intézményesülése és specializálódása; a közvélemény befolyásolására, manipulálására alkalmas eszközök (sajtó, plakát, röpirat, film) és módszerek rendelkezésre állása; a tömegeket megmozgató események (sztrájkok, gyűlések, és más propagandacélú rendezvények) megjelenése. Ezek voltak azok a legfőbb elemek, amelyek együttes és tudatos alkalmazása – kiegészülve egy, a tömegek mozgósítására alkalmas ideológiával – a hatékony tömegpropaganda alapjait jelenthették.

Ezzel az izgalmas időszakkal, mondhatni a modern politikai propaganda megszületésével, illetve ennek magyarországi aspektusával foglalkozik Vörös Boldizsár 2018-ban megjelent *Eszmék, eszközök, hatások. Tanulmányok a magyarországi propagandáról, 1914–1919* című tanulmánykötete, amelyben a szerző 26 írása került összegyűjtésre. A többségük már korábban megjelent valamely szaklapban, folyóiratban, azonban a szerző két tanulmányt ebben a kötetben közölt először (*Egy vármegyei hivatalnok az 1917-es oroszországi forradalmakról, avagy eszközök az eligazodáshoz a világtörténelemben*, valamint *Koronátlan címer, vörös zászló. Az új rendszerek szimbólumai az 1918–1919-es magyarországi forradalmakban*). A könyvben összegyűjtött írások Vörös Boldizsár 1999 és 2018 közötti propagandával kapcsolatos munkásságát foglalják össze. Amint az előszóból kiderül, ezeket az írásokat nem megjelenésük sorrendjében, hanem az egymást követő történelmi időszakok szerint rendezték el. A szerző arra is felhívja az olvasó figyelmét, hogy egy-egy idézet, elemzés több tanulmányban is felbukkan. (18.) Ez egyébként egyáltalán nem zavaró, sőt különösen érdekes, mikor egy-egy olyan téma, amely az egyik írásban az elemzés középpontjában áll, egy másik tanulmányban, más aspektusban, más összefüggésben újabb információkkal egészíti ki a korábban leírtakat. Az egyes írások tehát reflektálnak is egymásra.

A tanulmányok bőséges jegyzetapparátussal vannak ellátva, amely az érdeklődők számára lehetővé teszi, hogy alaposabban is elmélyedhessenek a téma tanulmányozásában. Ugyanakkor annyi kritikai megjegyzést is kell tennünk, hogy ami előny a tanulmányok esetében, az hátrány az előszóban. A bevezető szöveg esetében a szerző talán lehetett volna kevésbé alapos, és egy általánosabb, kevésbé részletező, kevesebb idézetet és lábjegyzetet tartalmazó, tömörebb összefoglaló rész elegendő lett volna a kötetben olvasható tanulmányok felvezetéséhez.

Az első kilenc írás jellemzően az első világháború alatti propagandával foglalkozik, esetenként összehasonlítva azt a Tanácsköztársaság hasonló eljárásaival, módszereivel. A többi tanulmány az 1918-as őszirózsás forradalom, illetve az 1919-es Tanácsköztársaság propagandatevékenységének egy-egy elemét veszi górcső alá, vagy éppen a propaganda által kiváltott reakciókat elemzi.

A kötet első felében Vörös Boldizsár négy író, újságíró esetén keresztül mutatja be azt, hogy az egyes személyek hogyan próbáltak alkalmazkodni a korszak (központi) propagandájához, ám ugyanakkor miként kísérelték meg valamilyen módon kifejezésre juttatni az esetleges különvéleményüket is. Ez egyúttal jól ábrázolja azt is, hogy az adott időszakban milyen mozgásteret lehetett a közvélemény formálásában szerepet vállaló személyeknek. Az első írás Karinthy Frigyes egy, a világháború előtt keletkezett – a magyar jakobinus mozgalommal foglalkozó – művének a Tanácsköztársaság alatti metamorfózisát kíséri végig. Ez jó példaként szolgál arra, hogy a hangsúlyok áthelyezésével és dramaturgia átalakításával miként lehet ugyanazt az irodalmi művet egymással szemben álló politikai rendszerekben is „szalonképessé tenni”. (19–34.) Molnár Ferenc haditudósítóként kezdetben még lelkesen üdvözölte a világháborút, majd „a harctéren megrendült, szembesült az emberi szenvedéssel, fokozatosan egyre jobban megértette és átértette azt, mindennek nyomán pedig eljutott a szenvedők érdekeinek megfogalmazásához és hirdetéséhez”. (45.) Szomorj Dezső egy kitalált angol haditudósító bőrébe bújva tett közzé „olyan fikatív haditudósításokat, amelyek egyfelől bizonyos részleteikkel illeszkedtek a magyarországi

antantellenes, németbarát propagandába, másfelől viszont arra is lehetőséget nyújtottak, hogy szerzőjük megjeleníthesse azokban a háború borzalmait is”, amelyek így alkalmassak lehettek a háborúellenesség kialakítására olvasóikban. (57.) 1915-ben adták ki Gábor Jenő 1950-ben játszódó utópisztikus regényét, amelyben az író a központi hatalmak háborús győzelméből kiindulva vázolja fel Budapest és Magyarország jövőjét. Ez – amint Vörös Boldizsár felhívja rá a figyelmet – Gábor számára lehetőséget ad arra, hogy kritikát is megfogalmazhasson a saját időszakára vonatkozóan. Az általa negatívumként értékelt jelenségeket – így például a szélsőséges vagyoni viszonyokat és az ebből fakadó társadalmi feszültségeket – 1950-re nagyrészt, vagy teljesen megszűntnek nyilvánította. (92.)

A forradalmaknak és a rendszerváltásoknak – mind a mai napig – az egyik jellegzetes kísérőjelensége a szimbolikus térfoglalás. Ide tartozik a köztetek és intézmények átnevezése is, amely révén az új elit látható és a mindennapokban is érzékelhető módon tudatja a dolgok új rendjét. Ez a tendencia érvényesült a Vörös által vizsgált időszakokban is. A világháború hazafias felbuzdulásában új nevet kaptak bizonyos utcák és intézmények (60–61.), amelyeket a polgári demokratikus kormányzat idején részben visszaneveztek, részben az új rendszer szemléletének jobban megfelelő elnevezésekre változtattak. (140–143.) A Tanácsköztársaság alatt is megmutatkozott ez a törekvés, ám ez inkább az intézmények (könyvtár, kórházak, laktanyák) átnevezéseiben volt tetten érhető. (143.) A szimbolikus térfoglalások tekintetében az ország fővárosa játszotta a központi szerepet. Ahogyan Vörös Boldizsár ezt nagyon pontosan megfogalmazta: „Az 1918–1919-es magyarországi forradalmak és az ellenforradalom vezetői nem egy ízben fejezték ki, hogy az egymásra következő politikai-társadalmi átalakulások sorozatában kulcsszerepet tulajdonítanak az ország fővárosának, Budapestnek.” (139.) A szerző arra is rávilágít, hogy sok esetben az egyes rendszerek képviselői ugyanazokat a szimbolikus helyeket használták, amelyeknek a korábbi időszakokban is nagy jelentőséget tulajdonítottak (a nagy körutak, Gellért tér, Parlament), de arra is volt példa, hogy egy terület a merőben új hasznosítása által nyert szimbolikus jelentéstartalmat. A Tanácsköztársaság alatt ilyen volt például a lóversenyterek kertészetekké való átalakítása. (249–256.) A kötet erre vonatkozó tanulmányaiban részletes képet kaphatunk ezeknek az átnevezéseknek és térfoglalásoknak a hátteréről, mélyebb jelentéstartalmairól, illetve az általuk közvetíteni kívánt üzenetek lényegéről. Ebből a szempontból a legszemléletesebb képet a kötet *Károlyi Mihály tér, Marx-szobrok, fehér ló. Budapest szimbolikus elfoglalásai 1918–1919-ben* című tanulmányából nyerhetjük, amelyben a szerző a polgári forradalom, a Tanácsköztársaság és az ellenforradalom szimbolikus térfoglalásait tekinti át, elemzi és hasonlítja össze. (139–155.) E nagyon jól strukturált írás olvasása közben merült fel az a kérdés, hogy nem lett volna-e célszerűbb a kötetben szereplő tanulmányokat inkább azok témája alapján csoportosítani. A tematikájuk alapján egymás után következő írások egy egységesebb, az összefüggések tekintetében jobban áttekinthető képet adhattak volna az 1914–1919 közötti időszak propagandájának egy-egy szegmenséről.

Ez utóbbi megállapítást erősíti a Tanácsköztársaság oktatásával foglalkozó négy tanulmány is. (211–247.) Annak segítségével, ahogyan ezek az írások egymást követően – mintegy egymást is kiegészítve – bemutatják a kommün oktatási elképzeléseinek különböző aspektusait, egy nagyon részletes képet kaphatunk a kommün

oktatással, neveléssel kapcsolatos céljait illetően. Hasznos lett volna közvetlenül ezek mellé elhelyezni a kötet két korábbi írását is. Az egyik a háborús gyermekjátékokkal (67–79.), a másik az első világháborúnak az 1917–1919 közötti hivatalos tananyagokban való ábrázolásával foglalkozik. (96–106.) Így az összefüggések, az egyes oktatási rendszerek egymásra gyakorolt hatásai, vagy éppen ellenhatásai is jobban követhetőek, átláthatóbbak lettek volna.

Két tanulmány is foglalkozik az álhírek kialakulásának körülményeivel és terjedési mechanizmusukkal. Az egyik az őszirózsás forradalom „oroszpánikját” (117–127.), a másik pedig a Tanácsköztársaság álhíreit mutatja be. (275–292.) Ezeket is érdemes egymás után olvasnunk, hiszen így kaphatunk teljesebb képet azokról a tényezőkről, amelyek egy-egy válságos időszakban hozzájárulhatnak az álhírek elterjedéséhez.

Különösen érdekesek azok az írások, amelyek a propaganda által kiváltott reakciókkal foglalkoznak. Lowetinszky János József naplóbejegyzései arról tájékoztatnak bennünket, hogy milyen és mennyi információ juthatott el az átlagemberekhez az 1917-es oroszországi bolsevik forradalomról. (107–116.) Egy másik tanulmányban arra találhatunk példákat, hogy a Magyarországi Tanácsköztársaság propagandája mennyire különböző reakciókat váltott ki a befogadókból. Sőt, akár még az is előfordulhatott, hogy ugyanaz a személy a propaganda bizonyos elemét pozitívan, míg egy másikat negatívan értékelte. (266–274.)

Üde színfoltot jelentenek azok az írások, amelyek a korszak politikai vicceiről szólnak. (179–190; 301–322.) Ezek alapján megbizonyosodhatunk arról, hogy az átlagemberek már száz évvel ezelőtt is követték azt az alapelvet, amely szerint még egy válságokkal és megpróbáltatásokkal teli időszakban is jobb nevetni azon, amin egyébként sírni kellene. A szerző szemléletesen és több példával illusztrálva mutatja be azt a folyamatot is, ahogyan egy-egy vicc – szereplőit és tartalmát tekintve – átalakul, igazodva a különböző kormány- és rendszerváltásokhoz.

Vörös Boldizsár tanulmánykötete különböző szemszögekből, rendkívül alaposan mutatja be és elemzi az 1914 és 1919 közötti magyarországi politikai propaganda egyes elemeit, módszereit, eljárásait, külön figyelmet szentelve annak, hogy ezek milyen reakciókat váltottak ki a befogadókból. Ezek az elemzések ugyanakkor arra is alkalmasak, hogy általánosabb érvényű következtetéseket is levonhassunk belőlük. Az érdeklődők számára világosan és érthetően mutatja be, hogy egy fennálló hatalom milyen módokon képes manipulálni, befolyásolni a közvéleményt. A tanulmányokat olvasva azt is megállapíthatjuk, hogy a politikai rendszerek és kormányok változásától függetlenül a propaganda működési mechanizmusa lényegében mindig ugyanaz. A kiadvány a téma iránt érdeklődőknek erősen ajánlott, a propagandakutatással foglalkozóknak pedig kötelező olvasmány.

Szabó Viktor